

2. Бацер М. И. Левелеры против Кромвеля (1647–1649 гг.) / М. И. Бацер // Новая и новейшая история. – 2002. – № 3. – С. 93–112.
3. Боровська І. М. Формування конституційної монархії в Англії XVII століття: джерелознавчий аспект / І. М. Боровська // Наукові записки ТНПУ. – 2006. – Вип. 2. – С. 202–207.
4. Бураков Ю. Петльована Л. Нариси історії Англії нового часу. Навчальний посібник з курсу «країнознавства» для студентів вищих навчальних закладів / Ю. Бураков, Л. Петльована. – Львів: Центр Європи, 2003. – 128 с.
5. Винокурова М. В. Мир англійського манора / Винокурова М. В. – М.: Наука, 2004. – 493 с.
6. Гардинер С. Пуритане і Стюарти, 1603–1660 / С. Гардинер. – М.: ГПИБ, 2008. – 190 с.
7. Лавровский В. М. Английская буржуазная революция / В. М. Лавровский, М. А. Барг. – М.: Издательство Социально-экономической литературы, 1958. – 367 с.
8. Сборник документов по истории нового времени. Буржуазные революции XVII–XVIII вв. / Под ред. В. Сироткина. – Москва, 1990. – 364 с.
9. Соколов А. Б. Английская революция середины XVII века в новейшей зарубежной историографии / А. Б. Соколов // Вопросы истории. – 2008. – № 5. – С. 160–168.
10. Юм Д. Англия под властью дома Стюартов. Т. 1. / Д. Юм; [перевод с англ. А. А. Васильева]. – СПб.: Алетейя, 2001. – 563 с.

Митник Н.

Науковий керівник – доц. Кіцак В. М.

ПОХОВАЛЬНИЙ ОБРЯД ВИСОЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ

Поховальний обряд — надзвичайно цінне історичне джерело, що дає уявлення про демографію, генетичні взаємозв'язки давніх суспільств, розкриває соціально-економічні процеси, вірування населення. Висоцька археологічна культура існувала у фінальний період бронзового та на початку раннього залізного віку. В 1990-х рр. дослідники Л. Крушельницька і М. Бандрівський датували висоцьку культуру XI–VI ст. до н. е. і виділили три періоди її розвитку: ранній, середній та пізній [2, с. 203]. Метою статті є аналіз поховального обряду племен висоцької культури всіх періодів її існування на території сучасної Тернопільської області.

У 1987 р. О. Ситником був відкритий могильник в Петрикові поблизу Тернополя. Тоді ж було закладено розвідкову траншею, в якій виявлено три інгумаційні поховання. Щоб зберегти могильник від знищення та з метою наукового дослідження у 1995 р. на пам'ятці відновлено розкопки під керівництвом М. Бандрівського. Після трьохрічних розкопок було виявлено 148 поховань раннього та середнього періоду розвитку висоцької культури.

У 2011 р. біля с. Мильне Зборівського р-ну В. Ільчишиним були проведені дослідження на могильнику Мильне I та виявлено 34 поховання. З них 25 інгумаційних, 4 кремаційних в урнах, 4 безінвентарних кремацій в ямках та 1 кенотаф [5, с.23]. З 25 інгумаційних поховань 4 були із південною орієнтацією, решта із північно-західною з незначним відхиленням до заходу чи до півночі. Серед поховань з північно-західною орієнтацією є одне розчленоване поховання та одне парне. Парне поховання складалось із двох кістяків які лежали одне на одному. Неушкодженою залишилася лише нижня частина поховання. Судячи із товщини та порядку залягання кісток, нижній кістяк належав жінці, верхній кістяк, який лежав спиною до нижнього, належав чоловікові.

На підставі глибокого аналізу поховального обряду Петриківського та інших могильників М. Бандрівський класифікував поховальні пам'ятки висоцької культури.

Таким чином, поховання здійснювались на первісному ґрунті або ж у ямах плитками (15–20 см) і можливо деякі перекривались насипом. Поховання бувають збережені, порушені, перезахороненні та інгумаційно-кремаційні (такий тип простежується у парних похованнях). За способом захоронення поховання висоцької культури поділяються на чотири основні групи: 1) поховання з тілопокладеннями (одиночні, парні, групові); 2) кремаційні поховання; 3) перезахоронення поодиноких кісток із інгумаційних захоронень; 4) кенотафи [3, с.122]. У могилах з інгумаційними одиночними збереженими похованнями покійники лежали у випростаному стані із випрямленими ногами (і витягнутими вздовж тіла руками, рідше – схрещеними на грудях) або на боці чи з зігнутими ногами в колінах, а в порушених похованнях значна кількість кісток скелета зміщена чи відсутня або в непорушному стані знаходяться лише кістки ніг.

Покійники в парних збережених похованнях лежали навзак поруч, у випростаному положенні і тримали один одного за руки або кожен із небіжчиків лежить один навпроти одного чи небіжчики покладені один на одному у випростаному стані.

В парних порушених частини скелетів пошкоджені або відсутні, а в інгумаційно-кремаційних похованнях кремація другого небіжчика зсипана або стоїть урна із спаленими кістками на колінах, стопах, грудях чи поруч першого померлого. Поховання з перезахороненням – це кістки перезахоронені на новому місці або зсунуті на край могили.

За способом захоронення серед кремаційних поховань виділяють два типи: 1) поховання на ґрунті; 2) захоронення в урні.

Пам'ятки третьої групи особливо підкреслюють самотність традицій поховального обряду висоцької культури. Тогочасне населення практикувало викопування з раніше закладеного гробу частини кісток людських скелетів і перепоховання їх на новому місці. Череп із попереднього поховання перепоховували у новому місці з супроводом інвентаря або вкладали у руки щойнопомерлому небіжчикові у руки чи клали поруч голови над плечем.

Поховальні пам'ятки виділені в четверту групу зустрічаються найрідше і можливо існували лише в ранньому періоді розвитку висоцької культури. В кенотафах вдається простежити заглиблення, в якому, розставляли посудини і яке за своїми обрисами нагадує могильні ями з інгумаційними захороненнями.

Супровідний інвентар складався, зазвичай, з горщика, миски, одного або кількох кухликів, які розставляли довкола голови померлих, рідше – у ногах або при боці. У могилах середнього періоду висоцької культури вже наявні бронзові й залізні вироби, насамперед прикраси. Зі знарядь праці до могили часто вкладали ножі, глиняні пряслиця, точильні бруски з отворами для підвішування при поясі, вироби із кістки, трапляються крем'яні серпи. Рідше трапляються бойові молоти, наконечники списів та крем'яні наконечники стріл [2, с.207].

У VIII ст. до н. е. на зміну традиційним тілопокладенням у ґрунтових ямах приходить новий обряд – захоронення у кам'яних скринях. Елементами нового поховального обряду є облицювання стінок і дна камери кам'яними плитами та перекриття камери плитчастим склепінням. У групі «скриньових» поховань висоцької культури Західного Поділля виділяють дві фази розвитку. Перша фаза датується періодом НаВЗ. – поч. НаС. Друга фаза датується серединою – другою половиною VII – початком VI ст. до н. е. Протягом другої фази відбувається трансформація поховального обряду: на могильниках із «скриньовими» похованнями з'являються поодинокі тілопальні захоронення в урнах, а також інгумаційні поховання в ґрунтових ямах. Поховання на могильниках розміщуються правильними рядами, що дало дослідникам підстави припускати наявність у давнині певних позначок над похованнями [3, с. 222].

У місці, де сьогодні стоїть залізничний вокзал у м. Тернополі, ще у минулому столітті випадково знайдено інгумаційні поховання, які розміщувались рядами. Могили були облицьовані кам'яними плитами. У 1870 р. при будівництві залізничної колії у цьому ж, ймовірно, місці знайдено два опуклобок горщики, крем'яний серп, бронзовий браслет з залишками кисті людської руки та залізне навершя списа [1, с.25].

У 1978 р. біля хутора Підлукавець Тернопільської області І. Герета локалізував місце нового могильника та розкопав одне поховання у кам'яній гробниці та зафіксував ще одне зруйноване земляними роботами, яке, як і перше поховання, містило залишки кам'яної конструкції [4, с.611]. У 1979 р. цей могильник досліджувала Л. Крушельницька та відкрила ще 13 поховань, які містилися в кам'яних конструкціях. Долівка і боки поховальних ям були облицьовані кам'яними плитами. Окремі могили мали ще й викладене з великих плит склепіння, яке під тиском землі не провалилося усередину скрині, лише ледь просіло, бо ймовірно оперлося на тверду основу – дерев'яний гріб.

Серед пізньовисоцьких пам'яток частішають групові поховання, окремі з них виконують роль родинних усипальниць. Прикладом може служити поховання №2 у с. Раків Кут досліджене Г. Осовським у 1890 році з останками двох небіжчиків, для яких, власне, гробниця і споруджувалась. Останки з бронзовими оздобами були акуратно покладені в кінці гробниці під стіною. Гробницю розчистили аби поховати в ній третього небіжчика – мабуть, чоловіка. До рук небіжчика вклали списа із залізним вістрям, а між лицем і долонями, поклали бронзову сережку [1, с.26]. Той факт, що бронзові оздоби, які були на покійниках, похованих раніше, залишилися незайнятими, може свідчити що допоховання здійснювали родичі похованих.

До нетрадиційних для висоцької культури поховальних пам'яток належить печерний могильник у Куликові біля Кременця, досліджений 1937 р. О. Цинкаловським і К. Яхджевським. Під час добування каменю робітники випадково відкрили вхід до печери і після того, як у печері зняли верхній шар піску, який вкривав усю долівку, відкрилося велике скупчення людських кісток, глиняного посуду, прикрас та знарядь праці. На вогнищі стояв глечик із людською лопаткою, а в правому куті печери – три людських черепи [2, с.197].

Особливістю висоцької культури є велика кількість парних поховань чоловіка та жінки. В деяких випадках чоловік і жінка лежали, міцно обійнявшись або ж долоні жінки були вкленені в долоні чоловіка. Майже у всіх випадках обличчя обох померлих звернені одне до одного. Унікальною знахідкою стало поховання №27 із Петриківського могильника – чоловік і жінка лежали, міцно обійнявшись. Патологоанатоми звернули увагу, що поза закоханих невимушена і так могла лягти тільки жива людина [2, с.37]. Тобто на той час на наших теренах був добре розвинутий інститут сім'ї і шлюбу з обов'язками одного перед одним.

Отже, могильники висоцької культури на Тернопіллі відзначаються наявністю різнообрядових поховань. Для похоронного обряду племен цієї культури характерним є ґрунтові, «скриньові» поховання з тілопокладенням і тілоспаленням. У переважній більшості в похованнях першого типу тіла лежать випростані, хоча трапляються й скорчені на боці, і мають на собі всі прикраси, які використовували за життя. Орієнтація кістяків різна: головою на південь, північний-захід, південний-захід. Поховання: одиночні, парні та групові. Виявлено чимало могил із навмисно порушеними похованнями – з частково чи повністю переміщеними або

видаленими кістками з наступним їх захороненням. Кремаційні поховання поділяються на дві групи. До першої групи належать кремації в урнах, а до другої – поховання в ямках. Часто біля них лежав могильний виряд. Появу цих нечисленних поховань деякі польські археологи приписують західним лужицьким впливам, та Я. Пастернак припускав, що це може бути давній трипільський звичай, що зберігся у подністровських трипільських нащадків, так званих комарівців. На основі аналізу поховального обряду носіїв висоцької культури можна дійти до висновку що у цих племен існували патріархальні відносини це підтверджується великою кількістю парних поховань чоловіка та жінки. поховальні пам'ятки носіїв висоцької культури на Тернопільщині становлять значний інтерес для вивчення духовної культури населення ранньозалізного часу цього регіону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандрівський М.С. Скринькові поховання висоцької культури в межириччі Збруча і Стрипи -- Львів: Логос, 1994. – 164 с.
2. Бандрівський М., Крушельницька Л. Основні періоди розвитку висоцької культури (за матеріалами поховальних пам'яток) // Записки НТШ. – Том. ССXXXV. – Львів, 1998. – С.193-247.
3. Бандрівський М. Могильник в Петрикові біля Тернополя в контексті поховального обряду висоцької культури. – Львів, 2002. – 282 с.
4. Ільчишин В.В. Могильник висоцької культури в селі Лукавець на Брідщині (за матеріалами з розкопок Ігоря Герети 1978 року) // Наукові записки НТШ. Серія: Праці Археологічної комісії. – Львів. – 2007. Том CCLIII. – С. 611-616.
5. Ільчишин В. Дослідження висоцької культури Мильне V біля с. Мильне на Тернопільщині у 2011-2012 рр. // *Badania archeologiczne w Polsce srodkowowschodniej, zachodniej Bialorusi i Ukraine w roku 2012: streszczenia referatow XXIX konferencji sprawozdawczej / pod redakcja: Anny Zakoscielnej, Jerzego Libery.* – Lublin. – 2013. – С. 23-24.

Мигалевич М.

Науковий керівник – проф. Павлишин Л. Г.

ОБРАЗ ІДЕАЛЬНОГО ПРАВИТЕЛЯ НА ОСНОВІ ТРАКТАТУ «ДЕРЖАВЕЦЬ» АВТОРСТВА Н. МАК'ЯВЕЛЛІ

Щоб справді зрозуміти суть якогось історичного джерела, варто проаналізувати те, чому воно було написано, в умовах якої історичної епохи, виклики якого часу поставали перед автором під час його написання. Нікколо Мак'явеллі, створюючи свій «Державець», закінчений у 1513 р., змальовував ідеал правителя, який би звільнив Італію від іноземних впливів та об'єднав би її; на момент створення твору він знаходиться у вигнанні, не маючи жодного впливу на політику, можливо, цей трактат, присвячений Лоренцо II Медічі, був спробою повернути собі покровительство цієї сім'ї. Сам автор пише у присвяті, що простолюддин може оцінювати якості правителя, бо: «для того, щоб добре зрозуміти і оцінити особливості народу, потрібно бути правителем, а щоб знати правителів – потрібно належати до народу.»

Новаторська політична концепція Мак'явеллі спиралася на глибоке осмислення історичних доль древніх держав, їх злетів і падінь, але не в меншій мірі і на вдумливий аналіз досвіду сучасності, особливо важких випробувань, що випали на долю Італії в зв'язку з іноземною навалою. Заслугою його стали тверезі оцінки особливостей політичного розвитку різних народів, вміння виявляти причинно-наслідкові зв'язки найважливіших подій минулого і сьогодення, прагнення визначити закономірності еволюції державних форм – все це без теологічного контексту, характерного для середньовічної політичної думки. Як політичний мислитель, він зробив переворот в усталеній традиції, зробивши вчення про державу послідовно світським, звільнивши його від офіційної церковної моралі. Мак'явеллі будував теорію, узагальнюючу не уявний, а реальний конкретний державний досвід. Успіх будь-якого правителя залежить, на його думку, від того, наскільки ретельно і неупереджено вивчена конкретна ситуація, наскільки адекватна їй вироблена на цій основі тактика досягнення певних цілей, яка повинна бути не тільки вибудована і продумана подібно витвору мистецтва, а й артистично проведена в житті.

Мак'явеллі бачив силу державця в знанні і здатності врахувати й осмислити не тільки сучасний хід подій, але також і досвід подібних ситуацій в історії, він вважав невід'ємними якостями правителя тверезість думки, раціоналізм, вміння брати до уваги суперечливі інтереси різних суспільних кіл, нарешті, розуміння і використання в інтересах держави особливостей людської психіки.

Отже, в «Державці» Мак'явеллі малює модель абсолютного монарха, який за допомогою всіх засобів – жорстокості і обману, демагогії і справедливості, хитрості і прямоти – забезпечує збереження, зміцнення і розширення своєї влади. Якими якостями володіє державець? Перш за все він молодий: «доля завжди прихильна до молодих, тому що вони не такі обачні, більш відважні і сміливіше беруть над нею верх». Він сміливий, бо: «доля – жінка, і, якщо хочеш володіти нею, треба її бити і штовхати».

Державець має знатися на мистецтві війни, він повинен бути сміливим, рішучим, войовничим. Армія є головною опорою влади, тому всіма військовими питаннями він повинен займатися самостійно. Державець діє виходячи з доцільності, покладаючись передусім на військову силу. Він ревно оберігає свою владу, до кінця не довіряючи нікому.